

Susana Lobo

Universidade de Coimbra

susanamexialobo@gmail.com

Quina costa: *resort* o recurs?

Resum: Entre la terra i el mar, la costa és un dels hàbitats més extraordinaris i singulars ocupats per l'home. En aquest llinar, els paisatges dunars són ambients especialment sensibles, en constant moviment i transformació. S'han implementat mesures de conservació per regular la intervenció en aquests llocs, principalment pel que fa a la salvaguarda de les dunes primàries, però s'ha tingut poca consideració en l'estructura en profunditat d'aquests ecosistemes. Amb la pressió del desenvolupament turístic costaner, les zones dunars intactes restants s'enfronten a serioses amenaces. A Portugal, moltes han perdut recentment la seva classificació com a part de la Reserva Ecològica Nacional (REN), definida des de 2006 per proposta de cada municipi. Grândola, al terme municipal de Setúbal, es troba al centre de les preocupacions mediambientals, amb set nous *mega-resorts* de luxe previstos per a la península de Tróia i el front marítim de Comporta, quatre d'ells parcialment dunes primàries i quatre per a la construcció d'extensos camps de golf. Respecte els Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) 2030 de les Nacions Unides, cal centrar-se en la protecció de la biodiversitat existent, com a part de la Xarxa Natura 2000, i la promoció de l'ús equilibrat dels recursos naturals locals, en particular en una zona de greu escassetat d'aigua. Aquest és el veritable luxe: buscar els recursos, no els *resorts*.

Paraules clau: ODS; costa; paisatge dunar; Portugal; península de Tróia; Comporta

What Coast: resort or resource?

Abstract: Between land and sea, the coast is one of the most extraordinary and unique habitats occupied by man. On this threshold, dune landscapes are particular sensitive environments, in constant movement and transformation. Conservation measures have been implemented to regulate intervention on such sites, mainly concerning the safeguarding of primary dunes, but little consideration has been given to the in-depth structure of these ecosystems. With the pressure of seaside tourism development, the remaining untouched dune areas are facing serious threat. In Portugal, many have recently lost their classification as part of the National Ecologic Reserve (REN), since 2006 defined by proposal of each municipality.

Grândola, in the district of Setúbal, is at the center of present environmental concerns, with 7 new mega luxury resorts predicted for the Tróia Peninsula and Comporta's seafront, 4 of them partially on primary dune and 4 comprising the construction of extensive golf courses. Towards the United Nations 2030 Sustainable Development Goals (SDGs), the focus should be on protecting the existing biodiversity, as part of the Natura 2000 network, and promoting the balanced use of local natural resources, in particular in an area of severe water shortage. That is the true luxury: to foster resource, not resorts.

Keywords: SDG; coast; dune landscapes; Portugal; Tróia Peninsula; Comporta

¿Qué costa: *resort* o recurso?

Resumen: Entre la tierra y el mar, la costa es uno de los hábitats más extraordinarios y singulares ocupados por el hombre. En este umbral, los paisajes dunares son ambientes especialmente sensibles, en constante movimiento y transformación. Se han implementado medidas de conservación para regular la intervención en estos lugares, principalmente en lo que se refiere a la salvaguarda de las dunas primarias, pero se ha tenido poca consideración en la estructura en profundidad de estos ecosistemas. Con la presión del desarrollo turístico costero, las zonas dunares intactas restantes se enfrentan a serias amenazas. En Portugal, muchas han perdido recientemente su clasificación como parte de la Reserva Ecológica Nacional (REN), definida desde 2006 a propuesta de cada municipio. Grândola, en el

término municipal de Setúbal, se encuentra en el centro de las preocupaciones medioambientales, con siete nuevos *mega-resorts* de lujo previstos para la península de Tróia y el frente marítimo de Comporta, cuatro de ellos parcialmente dunas primarias y cuatro para la construcción de extensos campos de golf. Respecto a los Objetivos de Desarrollo Sostenible (ODS) 2030 de las Naciones Unidas, debe ponerse el foco en la protección de la biodiversidad existente, como parte de la Red Natura 2000, y la promoción del uso equilibrado de los recursos naturales locales, en particular en una zona con grave escasez de agua. Este es el verdadero lujo: buscar los recursos, no los *resorts*.

Palabras clave: ODS; costa; paisaje dunar; Portugal; península de Tróia; Comporta

Quelle côte : *resort* ou ressource ?

Résumé : Entre la terre et la mer, la côte est un des habitats les plus extraordinaires et singuliers occupés par l'homme. Sur cette bordure, les paysages dunaires sont des environnements spécialement sensibles, dont les mouvements et transformations sont constants. Des mesures de conservation pour régler l'intervention sur place ont été déployées, principalement en ce qui concerne la sauvegarde des dunes primaires, mais la structure profonde de ces écosystèmes a mérité moins de considération. Suite à la pression du développement touristique côtier, les zones dunaires intactes qui restent font face à des menaces sérieuses. Au Portugal, beaucoup d'elles ont perdu récemment leur classement en tant que partie de la Réserve Écologique Nationale (REN), définie depuis 2006 par proposition de chaque commune. Grândola, à la municipalité de Setúbal,

se trouve au centre des soucis environnementaux, avec sept nouveaux méga-*resorts* de luxe prévus pour la péninsule de Tróia et le front maritime de Comporta, car quatre d'entre eux sont en partie des dunes primaires et d'autres quatre sont destinés à la construction de vastes champs de golf. Quant aux Objectifs de Développement Durable (ODS) 2030 des Nations Unies, il faut se focaliser sur la protection de la biodiversité existante, dans le cadre du Réseau Nature 2000, et la promotion de l'emploi équilibré des ressources naturelles locales, en particulier dans une zone de grave pénurie d'eau. Voici le véritable luxe : chercher les ressources, non pas les *resorts*.

Mots-clés : ODD ; côte ; paysage dunaire ; Portugal ; péninsule de Tróia et Comporta

Costa

Amb una costa continental de 987 km, el 42% dels quals consisteix en costes sorrenques baixes, Portugal va registrar un creixement exponencial del turisme costaner en la dècada de 1960. Com a resultat, va ser necessari crear les instal·lacions urbanes i recreatives adequades per donar cabuda a aquest flux de població entrant. Des del tradicional "hotel de platja", fins a la "megaestructura hotelera" amb tot inclòs i la monofuncional "ciutat del turisme", les noves escenografies de "joc" i "felicitat" al costat del mar van traduir la progressiva massificació de les pràctiques vacacionals, reforçades per la regulació generalitzada dels permisos retribuïts.¹ Aquestes transformacions d'escala i tipologia van tenir un impacte evident en l'organització espacial del litoral, desencadenant noves formes de percepció i ocupació territorial. La vida a la platja, l'espai públic per excel·lència,² amb el seu atractiu social i d'entreteniment, va ser substituïda gradualment per la seguretat i la privacitat dels recintes cada vegada més segregats, on la trobada i la interacció amb els altres podien estar millor mediatitzats, i el contacte amb l'entorn natural circumdant es va domesticar cada vegada més. Al revés, les noves ciutats marítimes, dissenyades des de zero, proposaven l'ús democràtic compartit del sòl de propietat privada i presentaven l'oportunitat d'assajar models alternatius més flexibles d'habitatge col·lectiu i individual. A partir de la dècada de 1980, amb l'adhesió a la CEE i el posterior període de desenvolupament econòmic, aquestes "arquitectures del sol" experimentals van donar lloc a operacions convencionals d'especulació immobiliària, amb la sobresaturació dels assentaments costaners urbans existents i, a l'interior, la proliferació de la segona residència, una de les formes d'urbanització més depredadores, en termes de costos globals d'infraestructura i manteniment,³ però també de la venda i ús d'espais de qualitat,⁴ promovent la normalització de patrons extensius de colonització paisatgística.

Després del canvi postmodern en les tipologies turístiques, del consumidor massiu al viatger experimentat, la transició de la indústria turística cap a un mercat més "segmentat, flexible i personalitzat",⁵ juntament amb la contínua descaracterització de la costa, va

Coast

With a continental coastline of 987km, 42% of which consisting of low sandy shores, Portugal registered an exponential growth in seaside tourism in the 1960s. As a result, it was necessary to create the appropriate urban and recreational facilities to accommodate this incoming flow of population. From the traditional "beach hotel", to the all-inclusive "hotel megastructure" and the mono-functional "city of tourism", the new scenographies of "play" and "happiness" by the sea translated the progressive massification of holiday practices, reinforced by the widespread regulation of paid leave.¹ Such scale and typological transformations had obvious impact in the spatial organization of the coast, triggering new forms of territorial perception and occupation. Life at the beach, public space par excellence,² with its social and entertainment appeal, was gradually replaced by the safety and privacy of increasingly segregated enclosures, where encounter and interaction with others could be better mediated and contact with the surrounding natural setting became

more and more domesticated. In reverse, the new-built seaside cities, or "cities of tourism", designed from the ground up, proposed the shared democratic use of privately-owned land and presented the opportunity to rehearse alternative more flexible models of collective and individual dwelling. After the 1980s, with the accession to the EEC and the subsequent period of economic development, these experimental "architectures of the sun" gave place to conventional real estate speculation operations, with the oversaturation of the existing urban coastal settlements and, inland, the proliferation of the second residence, one of the most predatory forms of urbanization, in terms of overall infrastructural and maintenance costs,³ but also of the sale and use of quality space,⁴ promoting the normalization of extensive patterns of landscape colonization.

Following the post-modern shift in tourist typologies, from the mass-consumer to the experience-driven traveler, the transition of the tourism industry towards a more "segmented, flexible and customized"⁵ market, together with the continuous de-characterization of

soscavar el protagonisme de les "vacances al sol".⁶ Aquest va ser un període d'inversió relativament baixa en infraestructures costaneres. A canvi, van sorgir noves formes de turisme, associades de manera més significativa al redescobriment dels hàbitats naturals i del medi rural. Així mateix, el turisme cultural va guanyar rellevància renovada, amb la generalització de l'escapada barata de 2 a 4 dies, molt encoratjada pel desenvolupament d'agències de viatges de baix cost. El canvi arribaria després de la venda, el 1997, de l'antic complex de Torralta, a la península de Tróia, prop de Lisboa, per part del govern portuguès a Sonae, un dels grups financers més grans del país. Nacionalitzada en la seqüència de la revolució de 1974 i, des de llavors, deixada, incompleta, en relativa decadència, aquesta ciutat costanera, una de les dues úniques construïdes a Portugal,⁷ es va plantejar com una alternativa de vacances massives de classe mitjana a l'Algarve. Amb l'objectiu de regenerar i revitalitzar la zona per donar pas a una "nova visió turística", dirigida a turistes nacionals i internacionals d'alta contractació, el 1998 es va dissenyar un nou pla general per a la península, dividit i pautat en 9 Unitats de Planificació i Gestió Operatives (UNOP) separades, donant l'oportunitat a altres inversors de participar en l'empresa.⁸ Ocupant la façana marítima de la Reserva Natural de l'Estuari del Sado (UNOP 4 i 9), creada el 1980,⁹ i del tram nord de la major extensió de dunes i platges d'Europa, de 65 km de longitud, des de la punta d'Adoxe fins a Sines (UNOP 1, 2, 3, 5, 6, 7 i 8), els plans de detall (PP) per al UNOPS van ser aprovats pel municipi de Grândola, entre 2005 i 2013,¹⁰ i la regulació global del Pla d'Urbanització de Tróia (PUT), el 2011. A partir de l'impuls mediàtic generat al voltant de tota l'operació, van prendre forma altres desenvolupaments turístics costaners que van donar lloc a la proliferació general d'estacions costaneres, sota la trilogia "disseny", "eco" i "natura".

Resort

Proporcionant als seus usuaris diferents tipus d'allotjament, des de l'hotel convencional, fins a l'aparthotel, *villes* i apartaments familiars, i amb una varietat d'instal·lacions recreatives,

the coast, undermined the prominence of "holidays in the sun".⁶ This was a period of relatively low investment in seaside infrastructures. In return, new forms of tourism emerged, most significantly associated with the rediscovery of natural habitats and the rural environment. Also, cultural tourism gained renewed relevance, with the generalization of the 2 to 4 days cheap city break, much encouraged by the development of low-cost travel agencies. Change would come after the sale, in 1997, of the former Torralta complex, in the Tróia Peninsula near Lisbon, by the Portuguese government to Sonae, one of the largest financial groups in the country. Nationalized in the sequence of the 1974 revolution and, since then, left, incomplete, in relative decay, this seaside city, one of the only two built in Portugal,⁷ was planned as a mass middle-class holidays alternative to the Algarve. With the aim of regenerating and revitalizing the area to make way for a "new tourism vision", targeted to high purchasing national and international tourists, a new general plan for the peninsula was devised in 1998, divided and phased into 9 separate Operational Planning and Management Units (UNOP), giving

the opportunity for other investors to participate in the venture.⁸ Occupying the waterfront of the Sado Estuary Natural Reserve (UNOP 4 and 9), created in 1980,⁹ and of the northern stretch of the largest expanse of dunes and beaches in Europe, 65km long, from the Adoxe Tip down to Sines (UNOP 1, 2, 3, 5, 6, 7 and 8), the Detail Plans (PP) for the UNOPS were approved by the municipality of Grândola, between 2005 and 2013,¹⁰ and the overall regulation of the Tróia Urbanization Plan (PUT), in 2011. From the media impetus generated around the whole operation, other seaside tourism developments gained shape, leading to the general proliferation of coastal resorts, under the "design", "eco" and "nature" trilogy.

Resort

Providing its users with different types of accommodation, from the conventional hotel, to the aparthotel, family *villas* and apartments, and with a variety of recreational, sports, catering and commercial facilities, the resort is a self-contained

esportives, de restauració i comercials, el complex és una estructura independent, comunament explorada o operada per una sola empresa o consorci que també ofereix, com a part dels seus serveis, la possibilitat de gestionar les propietats residencials individuals en un sistema de temps compartit, garantint així als potencials compradors un cert retorn financer de la seva inversió. A causa del caràcter més o menys exclusiu d'aquests condominis, on la seguretat i la privacitat són importants elements de venda, l'accés està molt controlat i restringit. En general, això implica la delimitació física d'aquests conjunts, molts d'ells aïllats de l'entorn, i la definició de punts formals d'entrada, degudament vigilats. Més important encara, desenvolupats per diferents promotors i projectats com a unitats independents, cadascun segueix el seu traçat particular, ja sigui aïllat en el paisatge o en contacte directe amb estacions contigües, donant lloc a la urbanització fragmentada i la discontinuïtat del territori amb tots els aspectes negatius que aquest enfocament comporta, tant en termes d'infraestructura com de segregació funcional i social. A més, la manca d'espai públic, d'ús i relació comunitària, converteix aquests llocs en grups d'aïllament i exclusió, en els quals no és possible un sentit real de barri.¹¹

Altres qüestions es plantegen amb la tendència recent dels complexos de golf de luxe construïts a la costa. Considerada pels World Golf Awards com a Millor Destinació de Golf a Europa durant 6 anys consecutius, entre 2014 i 2019, i de nou el 2021, així com Millor Destinació de Golf del Món, entre 2014 i 2018, a Portugal hi ha 96 camps de golf, 43 dels quals a l'Algarve.¹² L'últim és el Palmares Ocean Living & Golf, a Lagos, impulsat pel Grup Kronos Homes. Situat a la riba occidental de l'estuari de l'Alvor, els elements principals del complex –la Casa Club (2020), les Vil·les Signature (2021) i els Apartaments Signature (2023)– van ser dissenyats pels guanyadors del Premi Pritzker 2017, RCR Arquitectes, i construïts al voltant del Robert Trent Jones II, un camp de 27 forats. Els vídeos promocionals i les fotografies publicades al web de l'estació són clars sobre què s'entén per "Redefining Luxury & Nature",¹³ la combinació del valor afegit de les arquitectures "singulares" amb un lloc "únic". Una combinació que, per a Vitor Alves, materialitza el concepte d'"especialitat" d'Andreas Reckwitz, segons el qual "la

structure, commonly explored or operated by a single company or consortium that also offers, as part of its services, the possibility to manage the individual residential properties on a timesharing system, thus guaranteeing potential buyers some financial return on their investment. Because of the more or less exclusive character of these condominiums, where safety and privacy are important selling features, access is highly controlled and restricted. In general, this implies the physical delimitation of these complexes, many of them fenced-off from the surrounding environment, and the definition of formal points of entry, duly surveilled. More importantly, developed by different promoters and planned as independent units, each follows its own particular layout, whether isolated in the landscape or in direct contact with adjoining resorts, leading to the fragmented urbanization and discontinuity of the territory with all the negative aspects that such approach entails, in terms of infrastructure as well as functional and social segregation. Furthermore, the lack of public space, for communal use and relationship, transforms these places into clusters

of isolation and exclusion, in which no real sense of neighborhood is possible.¹¹

Other issues are raised with the recent trend of luxury golf resorts built on the coast. Voted by the World Golf Awards as Best Golf Destination in Europe for 6 consecutive years, between 2014 and 2019, and again in 2021, as well as Best Golf Destination in the World, between 2014 and 2018, in Portugal there are 96 golf courses, 43 of which in the Algarve.¹² The latest is the Palmares Ocean Living & Golf, in Lagos, promoted by the Kronos Homes Group. Located on the western bank of the Alvor Estuary, the main elements of the resort – the Clubhouse (2020), the Signature Villas (2021) and Signature Apartments (2023) – were designed by 2017 Pritzker Prize winners, RCR Arquitectes, and built around a 27 holes Robert Trent Jones II course. The promotional videos and photographs published on the resort's website are clear on what is meant by "Redefining Luxury & Nature",¹³ the combination of the added value of "singular" architectures with a "unique" site. A combination that, for Vitor Alves, materializes

vida no es viu simplement; està curada".¹⁴ En el cas concret dels resorts de golf, on el paisatge és rigorosament manipulat, això és, de fet, encara més que això, amb la substitució de la flora endèmica i, per tant, de la fauna per l'entorn domesticat i artificial del "verd" suau i cuidat. Necessàriament, aquesta transformació afecta l'equilibri dels ecosistemes locals, en particular quan es considera la vida i la dinàmica dels estuaris fluvials i les estructures de dunes costaneres. Els elevats requeriments de reg i l'ús de pesticides també plantegen considerables interrogants sobre la sostenibilitat d'aquest tipus d'urbanitzacions turístiques, la qual cosa ha impulsat, encara que de manera incipient, a la implantació de sistemes alternatius de reg i espècies vegetals capaços de suportar la greu escassetat d'aigua i la sequera a la qual s'enfronta Portugal, com la resta del món, en l'actualitat.

No obstant això, és cap a aquest model que continuem gravitant. A la costa de Grândola i Alcácer do Sal, a les parròquies civils de Carvalhal, Melides i Comporta, la construcció de 7 nous *mega-resorts* de luxe planteja, en l'actualitat, les inquietuds dels grups ecologistes, organitzats sota la Plataforma "Dunas Livres",¹⁵ 4 d'ells parcialment sobre dunes primàries ("Club Med", "Tróia Eco-Resort", "Na Praia" i "Costa Terra") i 4 que comprenen camps de golf ("Comporta Links", "Comporta Dunes", "Herdade do Pinheiro" i, de nou, "Costa Terra"). La majoria d'elles construïdes sobre Ramsar (3PT007) i Xarxa Natura 2000 (PTCON0011 i PTCON0034) i Zones d'Especial Protecció (PT2PE0011) i totes elles incloses en la Reserva Ecològica Nacional (REN)¹⁶ abans de la seva revisió, en 2013, en el cas de Grândola,¹⁷ i en 2014-2015, en Alcácer do Sal,¹⁸ després de les quals aquest tipus d'àrees classificades es van reduir, respectivament, en un 76% i 68%. Malgrat les implicacions prospectives d'aquests assentaments sobre l'hàbitat natural existent, els arguments sobre els beneficis econòmics i socials, tant per al país com per a les poblacions locals, prevalen sobre els principis ecològics i de conservació, compromentent els recursos comuns per al benefici privat. Revelador és el que aquestes prioritats transmeten sobre la societat contemporània i els valors culturals, atenent a una civilització de "agorafòbics" i "golfaholics".

Andreas Reckwitz concept of "specialness", according which "life is not simply lived; it is curated".¹⁴ In the specific case of golf resorts, where landscape is rigorously manipulated, this is, in fact, even more so, with the replacement of the endemic flora and, thus, fauna by the domesticated and artificial environment of the smooth, manicured "green". Necessarily, such transformation impacts the balance of local ecosystems, in particular when considering the life and dynamics of river estuaries and coastal dune structures. High irrigation requirements and use of pesticides also pose considerable questions about the sustainability of this type of tourist urbanizations, prompting the, although still incipient, implementation of alternative watering systems and plant species capable of withstanding the severe water shortage and drought Portugal, as the rest of the world, is currently facing.

Nonetheless, it is towards this model that we continue to gravitate. On the coast of Grândola and Alcácer do Sal, in the civil parishes of Carvalhal, Melides and Comporta, the construction of 7 new mega

luxury resorts raises, at present, the concerns of environmental groups, organized under the "Dunas Livres" Platform,¹⁵ 4 of them partially on primary dune ("Club Med", "Tróia Eco-Resort", "Na Praia", and "Costa Terra") and 4 comprising golf courses ("Comporta Links", "Comporta Dunes", "Herdade do Pinheiro" and, again, "Costa Terra"). Most of them built on Ramsar (3PT007) and Natura 2000 Network Sites (PTCON0011 and PTCON0034) and Special Protection Zones (PT2PE0011) and all included in the National Ecological Reserve (REN)¹⁶ before its revision, in 2013, in the case of Grândola,¹⁷ and in 2014-2015, in Alcácer do Sal,¹⁸ after which this type of classified areas were, respectively, reduced by 76% and 68%. Despite the prospective implications of these settlements on the existing natural habitat, arguments on the economic and social benefits, for both the country and local populations, prevail over ecological and conservation principles, compromising common resources for private profit. Revealing is what such priorities convey about contemporary society and cultural values, catering for a civilization of "agoraphobics" and "golfaholics".

Recurs

Establerta per la Directiva Hàbitats, de 1992,¹⁹ que va complementar la Directiva d'Aus, de 1979,²⁰ Natura 2000 és una xarxa europea de Zones d'Espècial Protecció (ZEPA) i Llocs d'Importància Comunitària (LIC), que inclou Zones Especials de Conservació (ZEC), on les espècies endèmiques en perill d'extinció i els seus hàbitats naturals estan protegits per llei, amb la finalitat de preservar la biodiversitat i millorar la coherència ecològica entre els estats membres de la UE. A Portugal hi ha 167 llocs designats terrestres i marins.²¹ Complementàriament, encara que de manera diversa, PTCON0011 – Estuari del Sado i PTCON0034 – Comporta/Galé²² comparteixen un mateix sistema costaner, caracteritzat, des del mar cap a l'interior, per una estructura seqüencial de dunes, única per la seva flora endèmica d'alt valor d'espècies prioritàries i protegides. Identificats com les principals amenaces per a aquests llocs, cal considerar acuradament el turisme i el desenvolupament urbà, tenint en compte la capacitat de càrrega de l'entorn natural i la preservació dels ecosistemes dunars vulnerables, restringint el trànsit rodat, l'aparcament, els accessos a la platja i la introducció d'espècies no autòctones, així com la captació d'aigua. Anunciant una excepció a aquestes restriccions i a les restriccions imposades a les àrees REN, el Govern portuguès va introduir, mitjançant la Resolució del Consell de Ministres núm. 95/2005, de 17 d'agost, el concepte de projectes potencials d'interès nacional (PIN), aplicable a les propostes que suposin una inversió global de més de 25 milions d'euros amb incidència, entre altres criteris, en “La vitalitat econòmica de les regions menys desenvolupades”. El 2007, la nova legislació va ampliar encara més aquest concepte distingint els projectes PIN+,²³ que comprenen inversions “superiors als 200 milions d'euros o, excepcionalment, als 60 milions d'euros, en el cas d'excel·lència indiscutible” i, pel que fa als projectes turístics, “en promoure la diferenciació de Portugal i contribuir decisivament a la requalificació, a l'augment de la competitivitat i a la diversificació de l'oferta a la regió”. Acumulativament, aquests projectes estan obligats a: “a) concernir establiments hotelers amb un mínim de 5 estrelles o complexos turístics que incloguin almenys un hotel de 5 estrelles, amb altres establiments

Resource

Established by the Habitats Directive, of 1992,¹⁹ that complemented the Birds Directive, of 1979,²⁰ Natura 2000 is a European network of Special Protection Areas (SPA) and Sites of Community Importance (SCI), that include Special Areas of Conservation (SAC), where endangered endemic species and their natural habitats are protected by law, in order to preserve biodiversity and improve ecological coherence across EU member states. In Portugal there are 167 land and marine designated sites.²¹ Complementary, although diverse, PTCON0011 – Sado Estuary and PTCON0034 – Comporta/Galé²² share the same coastal system, characterized, from the sea inland, by a sequential structure of dunes, unique for its high value endemic flora of priority and protected species. Identified as the main threats to these sites, tourism and urban development are to be carefully considered, taking into account the load capacity of the natural environment and the preservation of the vulnerable dune ecosystems, restricting road traffic, parking, accesses to the beach and the introduction of non-

indigenous species, as well as water catchment. Announcing an exception to such constraints and to restrictions imposed on REN areas, the Portuguese Government introduced, by Council of Ministers Resolution no. 95/2005 of 17 August, the concept of Potential National Interest projects (PIN), applicable to proposals representing a global investment of more than 25 million euros with a positive impact on, among other criteria, “the economic vitality of less developed regions”. In 2007, new legislation further expanded this concept distinguishing PIN+ projects,²³ comprising investments “greater than 200 million euros, or, exceptionally, 60 million euros, in the case of indisputable excellence”, and, regarding tourism projects, “when promoting the differentiation of Portugal and contributing decisively to the requalification, to the increase of competitiveness and to the diversification of the offer in the region”. Cumulatively, such projects are required to: “a) concern hotel establishments with a minimum of 5-stars or tourist complexes that include at least one 5-stars hotel, with other hotel establishments and complementary means of accommodation of, at least, 4-stars; b) create

hotelers i mitjans complementaris d'allotjament de, almenys, 4 estrelles; b) crear més de 100 llocs de treball directes; i c) Destinar un mínim del 70% del total d'allotjaments al turisme". Si és susceptible d'afectar significativament els espais Natura 2000, el projecte també ha d'incloure una anàlisi de les incidències ambientals, que pugui contemplar contrarestar possibles mesures per evitar, minimitzar o compensar els efectes negatius identificats. De les 7 noves estacions esmentades, totes estan catalogades o formen part de projectes PIN, aprovats amb la condició d'adoptar un ampli ventall de compensacions i rigoroses mesures de seguiment o, fins i tot, sense completar la preceptiva avaluació d'impacte ambiental.

Encara que incloses en les Àrees de Desenvolupament Turístic (ADT) previstes en el Pla Regional d'Ordenació del Sòl de la Costa de l'Alentejo (PROTALI), de 1993,²⁴ i delimitades geogràficament pels Plans Directors Municipals (PDM) d'Alcácer do Sal i Grândola,²⁵ la capacitat i el tipus d'ús permès per a aquestes zones no s'alineen amb els principis generals defensats per a la regió: "considerada una àrea d'intervenció prioritària que mereix una atenció immediata per part del Govern, ja que constitueix un conjunt d'ecosistemes extremadament fràgil", "es feia imprescindible definir una política d'intervenció que pogués servir de marc per explorar les potencialitats existents, però que assegurés la salvaguarda dels valors en joc".²⁶ Tenint en compte només els 4 resorts del passeig marítim de Comporta/Galé,²⁷ ja en construcció, en una distància inferior a 19 km la suma global d'instal·lacions turístiques comprèn 8 hotels, 12 hotels apartament, 18 pobles turístics, centenars de viles de luxe i apartaments turístics, i 4 camps de golf, un a cadascun dels resorts independents. A més de la fragmentació dels ecosistemes i la substitució del paisatge endèmic, l'extraordinari augment de població que implica la magnitud d'aquests desenvolupaments turístics, però també d'infraestructures, i la pressió que això representa per als recursos hídrics locals, en particular durant els mesos d'estiu, amenaça la sostenibilitat a llarg termini d'aquest territori. Aigua que va ser, precisament, objecte de la representació portuguesa a la Biennial de Venècia 2023 – 18a Exposició Internacional d'Arquitectura, sota el lema "Futurs fèrtils", l'aigua dolça com a recurs natural finit i la seva protecció, gestió i futur, en dimensions polítiques, econòmiques i ecològiques.²⁸

more than 100 direct jobs; c) allocate a minimum of 70% of the overall accommodation to tourism". If susceptible to significantly affect Natura 2000 sites, the project must also include an analysis of environmental incidences, which can contemplate countering possible measures to avoid, minimize or compensate for the identified negative effects. Of the mentioned 7 new resorts, all are listed or part of PIN projects, approved under the condition of adopting a wide range of compensation and rigorous monitoring measures or, even, without completing the mandatory environmental impact assessment.

Although included in the Tourism Development Areas (ADT) predicted in the Regional Land Management Plan for the Alentejo Coast (PROTALI), of 1993,²⁴ and geographically delimited by the Municipal Master Plans (PDM) of Alcácer do Sal and Grândola,²⁵ the capacity and type of use allowed for those areas do not resonate with the general principles advocated for the region: "considered a priority intervention area that deserves immediate attention from the Government, as it constitutes an extremely

fragile group of ecosystems", "it became imperative to define a policy of intervention that could serve as a framework for exploring the existing potential, but which ensured the safeguarding of the values at stake".²⁶ Taking into account just the 4 resorts in the Comporta/Galé beachfront,²⁷ already in construction, in a distance of less than 19km the overall sum of tourist facilities comprises 8 hotels, 12 apartment hotels, 18 tourist villages, hundreds of luxury villas and tourist apartments, and 4 golf courses, one in each of the self-contained resorts. In addition to the fragmentation of ecosystems and the replacement of the endemic landscape, the extraordinary increase in population the scale of these tourist developments implies, but also of infrastructures, and the pressure this represents for local water resources, in particular during summer months, threatens the long-term sustainability of this territory. Water that was, precisely, the subject of the Portuguese representation at the 2023 Venice Biennale – 18th International Architecture Exhibition, under the theme "Fertile Futures", fresh water as a finite natural resource and its protection, management and future, in political, economic and ecological dimensions.²⁸

Canvi

Cap als Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS) de la UE i l'Estratègia de Biodiversitat per al 2030, les polítiques i els patrons de desenvolupament turístic costaner han de canviar. La costa és un recurs espacial únic i limitat. Els paisatges dunars són hàbitats encara més singulars. Per comprometre's amb la preservació i restauració del medi natural i la biodiversitat, cal que la legislació i l'acció globals vagin acompanyades de la reavaluació de les estratègies i regulacions locals, juntament amb una educació i una sensibilització més integrals de les parts implicades. No té sentit assolir l'objectiu 2030 de la Xarxa Natura de protegir el 30% de les zones terrestres i marines de la UE si, en el cas particular de Portugal, els projectes PIN continuen vigents. Ja no es tracta d'"interès nacional", sinó de reconsiderar la relació humana amb la natura a escala planetària. Aquest és el principal argument de Michel Serres a "El contracte natural", publicat originalment el 1990. "La nova naturalesa, com a tal, no només és global, sinó que reacciona globalment a les nostres accions locals".²⁹ Introduïda fa gairebé vint anys i palanquejada pel col·lapse econòmic derivat de la crisi financera subprime dels Estats Units, el 2007, i la crisi del deute sobirà a Europa, el 2010, la legislació sobre projectes PIN ha de ser revisada i actualitzada d'acord amb els objectius presents i futurs de desenvolupament i gestió sostenible. Com a tal, l'Objectiu 15 – "Vida a la Terra" hauria de tenir prioritat: "protegir, restaurar i promoure l'ús sostenible dels ecosistemes terrestres, [...] i aturar i revertir la degradació de la terra i la pèrdua de biodiversitat".³⁰ A causa del seu llindar, o condició intermèdia, "una llar per a fenòmens bessons" que, com l'home, "respira, tant dins com fora",³¹ a la costa, també s'ha de considerar l'objectiu 14 – "Vida sota l'aigua": "conservar i utilitzar de manera sostenible els oceans, mars i recursos marins".³² L'augment de l'activitat i l'ocupació de les platges, impulsat per la creació de noves estacions costaneres, afecta inevitablement la qualitat de l'aigua de mar, sobretot pel que fa a la creixent expressió de la contaminació per plàstics. Però és l'estructura en profunditat dels paisatges dunars la que s'ignora i es descuida constantment. Reduïda a la seva formació primària, la preservació de la qual és àmpliament reconeguda per

Change

Towards the EU's Sustainable Development Goals (SDG) and Biodiversity Strategy for 2030, seaside tourism development policies and patterns have to change. The coast is a unique and limited spatial resource. Dune landscapes are even more singular habitats. To commit to the preservation and restoration of the natural environment and biodiversity, it is necessary that global legislation and action be paired with the reassessment of local strategies and regulations, along with a more comprehensive education and awareness of the parties involved. There is no point in reaching Natura Network's 2030 goal of protecting 30% of EU's land and sea areas if, in the particular case of Portugal, PIN projects are still in place. It is no longer about "national interest", but rather reconsidering human relationship with nature at a planetary scale. This is Michel Serres' main argument in "The Natural Contract", originally published in 1990. "Not only is the new nature, as such, global, but it reacts globally to our local actions".²⁹ Introduced almost twenty years ago and leveraged by the economic collapse

resulting from the US subprime financial crisis, in 2007, and the sovereign debt crisis in Europe, in 2010, PIN projects legislation must be revised and up-dated according to present and future goals of sustainable development and management. As such, Goal 15 – "Life on Land" should take priority: "protect, restore and promote sustainable use of terrestrial ecosystems, [...] and halt and reverse land degradation and biodiversity loss".³⁰ Because of its threshold, or in-between condition, "a home for twin phenomena" which, like man, "breathes, both in and out",³¹ on the coast, also Goal 14 – "Life below Water" is to be considered: "conserve and sustainably use the oceans, seas and marine resources".³² The increase of beach activity and occupation, prompted by the creation of new seaside resorts, inevitably impacts the quality of seawater, namely concerning the growing expression of plastic pollution. But it is the in-depth structure of dune landscapes that is constantly ignored and neglected. Reduced to their primary formation, the preservation of which is widely acknowledged for obvious seafront protection measures, dunes are being progressively fragmented and urbanized. The whole Tróia

les mesures òbvies de protecció de la façana marítima, les dunes s'estan fragmentant i urbanitzant progressivament. Tota la península de Tróia és, de fet, un banc de sorra, que separa oceà i riu. Permetre la construcció en aquestes zones costaneres pertorba l'equilibri natural i el caràcter de la cadena endèmica d'ecosistemes, en permanent moviment i transformació, introduint nous usos i noves espècies a l'hàbitat actual, dos dels cinc motors directes de la pèrdua de biodiversitat.

Per contra, els models d'urbanització han de seguir un procés similar de revisió, donant pas a solucions més integrades. Integrats pel que fa al territori físic, en continuïtat amb les estructures urbanes i naturals existents, i no concebudes com illes, tancades i egocèntriques en un disseny propi. Integrats en el sentit d'urbanitat, oferint espais d'ús col·lectiu i de reunió, fora de les zones restringides del camp de golf i de la respectiva casa club. I integrats en el respecte a l'equitat social, promovent la igualtat d'oportunitats d'accés per gaudir del paisatge i les vistes, en lloc de la segregació de classe i l'aïllament. La pròpia absència de voreres dins d'aquests assentaments és indicativa d'un cert estil de vida que privilegia l'ús del cotxe i la interioritat, fins i tot quan està a l'aire lliure, col·locant problemes de seguretat, suburbanització i recolliment, les 3 noves "S" del turisme de "sol, sorra i mar" (*sun, sand and sea*). Veritablement alarmant, però, és com la urbanització costanera sembla haver perdut tot el seu antic caràcter experimental i proposicional, caient acríticament de nou en la mateixa fórmula: el complex de golf de luxe. Els arquitectes, no mers actius de màrqueting, en lloc de centrar-se exclusivament en qüestions de composició arquitectònica i tectònica, fins i tot si estan associats a l'experimentació de formes innovadores d'"habitar la natura", per afegir plenament valor diferenciat i contribuir al canvi, haurien d'estar, de fet, qüestionant els mateixos patrons de (sub)urbanització i exclusió que donen suport a aquestes arquitectures i conscients de les conseqüències relacionades amb l'estructura dels hàbitats locals.

Encara una de les principals activitats i agents de transformació espacial, l'absència d'investigacions fonamentades sobre l'evolució de les pràctiques d'oci contemporànies i el seu impacte en la conformació del territori, especialment a les zones costaneres, és expressiva de la menor importància que la matèria manté dins del camp disciplinari de l'arquitectura,

Peninsula is, in fact, a sandbank, separating ocean and river. Allowing construction on such coastal areas disrupts the natural balance and character of the endemic chain of ecosystems, in permanent movement and transformation, introducing new uses and new species to the extant habitat, two of the five direct drivers of biodiversity loss.

Conversely, urbanization models must follow a similar process of revision, giving way to more integrated solutions. Integrated in terms of the physical territory, in continuity with the existing urban and natural structures, and not conceived as islands, enclosed and self-centered in their own design. Integrated in the sense of urbanity, offering spaces of collective use and gathering, outside the restricted areas of the golf course and respective clubhouse. And integrated in respect to social equity, promoting equal access opportunities to enjoy landscape and views, instead of class segregation and isolation. The very absence of sidewalks within these settlements is indicative of a certain style of life that privileges the use of the car and interiority, even when outdoors, placing problems of safety,

suburbanization and seclusion, the 3 new "S"s of "sun, sand and sea" tourism. Truly alarming, though, is how seaside urbanization seems to have lost all its former experimental and propositional character, uncritically falling back onto the same formula – the luxury golf resort. Architects, not mere marketing assets, instead of focusing exclusively on issues of architectural composition and tectonics, even if associated with the experimentation of innovative ways of "inhabiting nature", to fully add differentiated value and contribute to change, should be, in fact, questioning the very (sub)urbanization and exclusion patterns that support these architectures and conscious of the related consequences to the structure of the local habitats.

Still one of the main activities and agents of spatial transformation, the absence of substantiated research on the evolution of contemporary leisure practices and their impact on the conformation of the territory, especially in coastal areas, is expressive of how minor the subject remains within the disciplinary field of architecture, more so in Portugal. Facing the future, architects and urban planners

més encara a Portugal. De cara al futur, arquitectes i urbanistes han de ser més conscients de la urgència de repensar la vora del mar com a espai de relació. Aquest procés passa necessàriament per la reprogramació d'estratègies cap al que Manuel Gausa considerava, fa gairebé vint anys, una "costa intel·ligent".³³ Un litoral que requereix un enfocament més complex, especialment atent a la sostenibilitat i preservació dels entorns construïts i naturals heretats, on la densificació urbana i les noves formes d'integració tant física com social han de ser plantejades dins de polítiques de desenvolupament a llarg termini, però flexibles i obertes, enfront de l'estricta guany immediat o rendibilitat. El camí passaria, potser, per trobar solucions en què es prioritzi l'estacionalitat del turisme marítim, explorant models de colonització més efímers i transitoris, "al territori, amb el territori i entre territoris".³⁴

Els estudis sobre disseny de càmpings, que van donar lloc a la publicació d'un *Manual de Bones Pràctiques*,³⁵ plantegen possibles pautes per a un enfocament metodològic de la preservació general dels paisatges i el seu patrimoni natural i històric. A partir del reconeixement que cada territori té la seva pròpia "identitat" i "memòria", s'estableixen un conjunt de paràmetres físics i simbòlics per a la "lectura" del lloc, identificant elements i trets distintius que transmeten el seu caràcter específic. Aquests paràmetres són, doncs, creuats amb cinc nivells d'intervenció, de recinte a usuari, per formar una matriu d'accions arquitectòniques rellevants que, mitjançant l'anàlisi i comparació de diferents casos d'estudi, assegurin la integració, sostenibilitat, reversibilitat i identitat del model proposat. Encara que centrat en una forma particular d'assentament turístic, un diagnòstic i un procés deductiu similars podrien aplicar-se, a una escala més àmplia, a la salvaguarda de les zones costaneres, delimitant unitats paisatgístiques clares i més completes i determinant les solucions tipomorfològiques de desenvolupament turístic més adequades en funció de la seva naturalesa. La "qüestió no és tant si els paisatges han de canviar o no, sinó com poden adaptar-se [...] i seguir sent recognoscibles".³⁶

El 23 de febrer de 2023 el Tribunal Administratiu de Beja va aprovar una mesura cautelar emplenada per la Plataforma "Dunas Livres" per a la suspensió immediata de la urbanització

have to be better aware of the urgency of rethinking the seaside as a relational space. Such process necessarily involves the reprogramming of strategies towards what Manuel Gausa considered, almost twenty years ago, an "intelligent coast".³³ A coast that requires a more complex approach, particularly attentive to the sustainability and preservation of the inherited built and natural environments, where urban densification and new forms of both physical and social integration must be considered, devised within long-term, but flexible and open development policies, against strict immediate gain or profitability. The path would, perhaps, involve finding solutions in which priority is given to the seasonal nature of seaside tourism, exploring more ephemeral and transitory models of colonization, "in the territory, with the territory and between territories".³⁴

Studies on campsite design, which led to the publication of a *Good Practices Manual*,³⁵ bring forward possible guidelines for a methodological approach to the general preservation of landscapes and their natural and historical heritage. From the acknowledgement that each territory has its

own "identity" and "memory", a set of physical and symbolic parameters are established for the "reading" of the site, identifying distinctive elements and features that convey its specific character. These parameters are, then, cross-referenced with five levels of intervention, from enclosure to user, to form a matrix of relevant architectural actions that, by the analysis and comparison of different case studies, ensure the integration, sustainability, reversibility and identity of the proposed model. Although focused on a particular form of tourist settlement, a similar diagnosis and deductive process could be applied, on a wider scale, to the safeguarding of coastal areas, delimiting clear, more comprehensive landscape units and determining the most adequate typo-morphological solutions of tourist development according to their nature. The "question is not so much whether landscapes should change or not, but how they can adapt [. . .] and remain recognizable".³⁶

On 23 February 2023 the Administrative Court of Beja approved an injunction filled by the "Dunas Livres" Platform for the immediate suspension of the "Na Praia"

turística de luxe “Na Praia”, a la península de Tróia. Contemplant la construcció d'un hotel de 5 estrelles, 2 pobles turístics i 2 instal·lacions esportives i d'oci sobre una superfície de 200 ha,³⁷ el respectiu projecte detallat va rebre l'assentiment de conformitat ambiental condicionat pel CCDR de l'Alentejo el 2021, malgrat que l'Agència Portuguesa de Medi Ambient (APA) havia identificat “impactes negatius rellevants” sobre “valors ecològics extremadament alts”.³⁸ Com a compensació, es van imposar 47 mesures de mitigació a l'empresa promotora.³⁹ La suspensió es va aplicar l'1 de març de 2023, però aviat va ser contrarestada per l'Ajuntament de Grândola i les obres es van reprendre a principis d'abril. L'argument principal va ser, de nou, l'interès públic del projecte, declarat com a conseqüència directa del litigi. Més recentment, el 22 de juny de 2023, el govern portuguès va aprovar i va obrir a debat públic el Pla d'Eficiència Hídrica de l'Alentejo (PREHA) per al 2030, implementat per reduir el consum d'aigua en els sectors urbà i turístic en un 10%.⁴⁰ Mentrestant, continua la construcció dels 4 resorts de golf de luxe al passeig marítim de Comporta/Galé, fàcilment identificables a Google Earth pel disseny distintiu de cada camp de golf i el traçat serpentejant dels respectius horts residencials, amb una àrea de desplegament exponencialment més gran que els principals assentaments urbans veïns de Comporta, Carvalhal i Melides. Aquí, sota els eslògans publicitaris “El teu amfitrió, natura”, “El secret més ben guardat de l'Alentejo”, “El tipus de luxe adequat” o “Ben al costat, present i futur”, es comercialitzen viles de luxe per milions d'euros. No gaire lluny, en el seu retir “Villa Além”, Valerio Olgiati fa fora estudiants d'arquitectura de la seva propietat, i Vincent Van Duysen publica a Instagram fotos d'ell i els seus amics de la socialitat al seu refugi “Casa M”. És estiu, “i el viure és fàcil”.⁴¹

Notes

- ¹ Susana Lobo, “La construcció de la costa: una evolució tipomorfològica”, a *Ocio y Negocio: El hotel de Posguerra en las Américas 1945-1990. IV Jornadas Internacionales de Historia del Arte y Arquitectura*, ed. Alexandra Kennedy-Troya i Shayarina Monard-Arciniegas (Conca-Ecuador: Facultad de Arquitectura y Urbanismo, Universidad de Cuenca/Dirección General de Cultura, Recreación y Conocimiento, Municipalidad de Cuenca, 2023), 27-47.

luxury resort urbanization, on the Tróia Peninsula. Contemplating the construction of a 5-star hotel, 2 tourist villages and 2 sports and leisure facilities over an area of 200 ha,³⁷ the respective detailed project was granted conditioned environmental conformity assent by the CCDR of Alentejo in 2021, despite the Portuguese Environmental Agency (APA) having identified “relevant negative impacts” on “extremely high ecological values.”³⁸ As compensation, 47 mitigation measures were imposed on the promoting company.³⁹ The suspension was enforced on 1 March 2023, but soon counteracted by the Municipality of Grândola and works resumed in the beginning of April. The main argument was, again, the public interest of the project, declared as a direct result of the litigation. More recently, on 22 June 2023, the Portuguese government approved and opened to public discussion the Alentejo Water Efficiency Plan (PREHA) for 2030, implemented to reduce water consumption in the urban and tourism sectors by 10%.⁴⁰ Meanwhile, the construction of the 4 luxury golf resorts on the Comporta/Galé seafront continues, easily identifiable on Google Earth by the distinctive design of each golf course and the meandered layout of the respective

residential allotments, with an exponentially larger deployment area than the neighboring main urban settlements of Comporta, Carvalhal and Melides. Here, under the advertising slogans “Your host, nature”, “The best kept secret of Alentejo”, “The right kind of luxury”, or “Side by side, present and future”, luxury villas are being marketed for millions of euros. Not far away, in his retreat “Villa Além”, Valerio Olgiati “drones” architecture students off his property, and Vincent Van Duysen posts on Instagram pictures of him and his socialite friends in his “Casa M” refuge. It’s summertime, “and the livin’ is easy”.⁴¹

Footnotes

- ¹ Susana Lobo, “The Construction of the Coast: a typomorphological evolution,” in *Ocio y Negocio: El hotel de Posguerra en las Américas 1945-1990. IV Jornadas Internacionales de Historia del Arte y Arquitectura*, ed. Alexandra Kennedy-Troya and Shayarina Monard-Arciniegas (Cuenca-Ecuador: Facultad de Arquitectura y Urbanismo, Universidad de Cuenca/Dirección General de Cultura, Recreación y Conocimiento, Municipalidad de Cuenca, 2023), 27-47.

- ² A Portugal el litoral i els fronts fluvials són considerats Domini Públic Marítim des de 1865, regulats pel Decret-Llei N° 10, de 19 de gener, la mateixa legislació que introdueix el primer instrument urbanístic oficial del país, els Plans Generals de Millora, referenciats als "eixamples" espanyols.
- ³ José Miguel Iribas, "Evolución de las rutinas del espacio: las diferentes tipologías turísticas", a *Arquitectura Moderna y Turismo: 1925-1965*, IV Congreso Fundación DOCOMOMO Ibérico (València: Fundación DOCOMOMO Ibérico, 2003), 141-153.
- ⁴ José Miguel Iribas, "Benidorm, Instruccions d'ús", a *Costa Ibérica: Optimista a la ciutat de l'oci*, ed. MVRDV (Barcelona: Actar, 2000), 108-119.
- ⁵ John Urry, *The Tourist Gaze* (Londres: Sage Publications, 2002), 15.
- ⁶ Nom de la primera cançó del primer àlbum dels Sex Pistols *Never Mind the Bullocks, Here's the Sex Pistols*, publicat el 1977.
- ⁷ Tróia, al barri de Setúbal, immediatament al sud de la capital Lisboa, amb un primer pla d'urbanització de 1963-1964 de Francisco Keil do Amaral per a Torralta – Club Internacional de Vacances i construït de 1970 a 1974, i Vilamoura, a l'Algarve, amb un pla general de 1965-1966 dissenyat, per GEUR – Oficina d'Estudis d'Urbanització, per Lusotur – Societat Financera de Turisme i construït a partir de 1969. Vegeu Susana Lobo, *Arquitectura e Turismo: Planos e Projetos. As cenografias do lazer na costa portuguesa, da 1.ª República à Democracia* (tesi doctoral, Universitat de Coïmbra, 2013).
- ⁸ UNOP 1, 2, 3 i 4 explorat per Sonae Capital SGPS, a través del projecte Troia Resort; UNOP 5 del Grup Pestana; UNOP 6 pels antics titulars de Soltroia (des de l'aprovació del pla respectiu, el 1990, i ara integrat en el nou pla general peninsular); i UNOP 7, 8 i 9 pel Grup Espanyol ROSP.
- ⁹ Regulat pel Decret llei 430/80, d'1 d'octubre.
- ¹⁰ UNOP 1 publicat al diari oficial del govern portuguès, el 2005; UNOP 2, el 2006; UNOP 3, el 2008; UNOP 5, el 2010; UNOP 4, 7 i 8, el 2012; i UNOP 6, revisada el 2013.
- ¹¹ Manuel Valenzuela Rubio, "La residència secundària. Mito social y conflicto urbanístico en los espacios turístico-recreativos", *Urbanismo*, nº 4 (2008): 71-83.
- ¹² Segons la informació disponible al lloc oficial de Turisme Portuguès "Visit Portugal". <https://www.visitportugal.com/pt-pt/experiencias/golfe>, consultat el 20 de juliol de 2023.
- ¹³ <https://palmareliving.com/>
- ¹⁴ Andreas Reckwitz, *Society of singularities* (Medford, MA: Polity Press, 2020) citat a Vítor Alves, "Palmare Ocean Living & Golf and the Magician's Trick", *JA*, núm. 263 (març 2023): 58.
- ¹⁵ La Plataforma "Dunas Livres", creada el 2022 per l'associació "Dunas Livres", reuneix algunes de les organitzacions no governamentals portugueses de medi ambient més rellevants: Quercus, Zero, Lpn, Geota, Spea, Speco, Ocean Alive, Iris i Sciaena. <https://dunaslivres.pt/>

² In Portugal the coast and riverfronts are considered Maritime Public Domain since 1865, regulated by Decree-Law No. 10, 19 January, the same legislation that introduces the first official urban planning instrument in the country, the General Improvement Plans, referenced to the Spanish "ensanches".

³ José Miguel Iribas, "Evolución de las rutinas del espacio: las diferentes tipologías turísticas," in *Arquitectura Moderna y Turismo: 1925-1965, IV Congreso Fundación DOCOMOMO Ibérico* (Valencia: Fundación DOCOMOMO Ibérico, 2003), 141-153.

⁴ José Miguel Iribas, "Benidorm, Instructions for use," in *Costa Ibérica: Upbeat to the leisure city*, ed. MVRDV (Barcelona: Actar, 2000), 108-119.

⁵ John Urry, *The Tourist Gaze* (London: Sage Publications, 2002), 15.

⁶ Name of the first song from the Sex Pistols' premier album *Never Mind the Bullocks, Here's the Sex Pistols*, released in 1977.

⁷ Tróia, in the district of Setúbal, immediately south of the capital Lisbon, with a first urbanization plan from 1963-1964 by Francisco Keil do Amaral for Torralta – International Vacations Club and built from 1970 to 1974, and Vilamoura, in the Algarve, with a general plan from 1965-1966 designed, by GEUR – Urbanization Studies Office, for Lusotur – Tourism Financial Society and built from 1969 onwards. See Susana Lobo, *Arquitectura e Turismo: Planos e Projetos. As cenografias do lazer na costa portuguesa, da 1.ª República à Democracia* (PhD thesis, University of Coimbra, 2013).

⁸ UNOP 1, 2, 3 and 4 explored by Sonae Capital SGPS, through the Troia Resort project; UNOP 5 by Group Pestana; UNOP 6 by the former Soltroia holders (since the approval of the respective plan, in 1990, and now integrated in the new general plan for the peninsula); and UNOP 7, 8 and 9 by the Spanish Group ROSP.

⁹ Regulated by Decree-Law No. 430/80, 1 October.

¹⁰ UNOP 1 published, in the official journal of the Portuguese government, in 2005; UNOP 2, in 2006; UNOP 3, in 2008; UNOP 5, in 2010; UNOP 4, 7 and 8, in 2012; and UNOP 6, revised in 2013.

¹¹ Manuel Valenzuela Rubio, "La residència secundària. Mito social y conflicto urbanístico en los espacios turístico-recreativos," *Urbanismo*, no. 4 (2008): 71-83.

¹² According to the information available at the "Visit Portugal" official Portuguese Tourism site. <https://www.visitportugal.com/pt-pt/experiencias/golfe>, accessed 20 July 2023.

¹³ <https://palmareliving.com/>

¹⁴ Andreas Reckwitz, *Society of singularities* (Medford, MA: Polity Press, 2020) quoted in Vítor Alves, "Palmare Ocean Living & Golf and the Magician's Trick," *JA*, no. 263 (March 2023): 58.

¹⁵ The "Dunas Livres" Platform ["Free Dunes" Platform], created in 2022 by the "Dunas Livres" association, congregates some of the most relevant Portuguese non-governmental environment organizations: Quercus, Zero, Lpn, Geota, Spea, Speco, Ocean Alive, Iris and Sciaena. <https://dunaslivres.pt/>

¹⁶ Established by Decree-Law No. 321/83, 5 July, and revised by

- ¹⁶ Establert pel Decret Llei 321/83, de 5 de juliol, i revisat pel Decret Llei 166/2008, de 22 d'agost, i el Decret Llei 239/2012, de 2 de novembre, pel qual s'habilita tot el procés de delimitació del REN en l'actualitat directament habilitat per les Comissions Autonòmiques de Coordinació i Desenvolupament (CCDR).
- ¹⁷ Per l'Ordre N° 5185/2013, de 2 d'abril, de la Comissió Regional de Coordinació i Desenvolupament (CCDR) de l'Alentejo, a proposta de l'Ajuntament de Grândola.
- ¹⁸ 12212/2014, de 3 d'octubre, ratificada per l'Ordre núm. 6550/2015, de 12 de juny, de la Comissió Regional de Coordinació i Desenvolupament (CCDR) de l'Alentejo, a proposta de l'Ajuntament d'Alcácer do Sal.
- ¹⁹ Directiva 92/43/CEE del Consell, de 21 de maig.
- ²⁰ Directiva 79/409/CEE del Consell, de 2 d'abril.
- ²¹ Segons les estadístiques del 2022, 62 SPA i 108 LIC. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/dashboards/natura-2000-barometer>
- ²² Tots dos classificats per la Resolució 142/97 del Consell de Ministres de Portugal, de 28 d'agost.
- ²³ Decret Llei 285/2007, de 17 d'agost.
- ²⁴ Implementat pel Decret Regulador N° 26/93, de 27 d'agost, per als municipis d'Alcácer do Sal, Grândola, Santiago do Cacém, Sines i Odemira, que definia 6 ADT, dels quals ADT1 – Tróia, dividits en 9 UNOP, ADT3 – Carvalhal, ADT4 – Fontainhas i ADT5 – Melides, situats a Grândola, i ADT2 – Comporta, a Alcácer do Sal.
- ²⁵ Aprovada, respectivament, per la Resolució 25/95 del Consell de Ministres de Portugal i la Resolució del Consell de Ministres núm. 20/96, de 4 de març.
- ²⁶ Decret Regulador N° 26/93, *Diário da República*, 201 (27 d'agost), 4538.
- ²⁷ "Comporta Links" (365ha), "Comporta Dunes" (551ha), "Herdade do Pinheirinho" (200ha) i "Costa Terra" (250ha).
- ²⁸ Centrant-se en set hidrogeografies diferents altament afectades per la pressió antropocèntrica –la conca de Tâmega, el Duero internacional, el Tajo Mitjà, la presa d'Alqueva, el perímetre de reg del riu Mira, la llacuna de les Sete Cidades i els rierols de Madeira–, una nova generació d'arquitectes, en estreta col·laboració amb altres àrees de coneixement, va tenir el repte de proposar models alternatius per a una vida més sostenible, per a un demà sa i equitatiu sota el lema *Futurs fèrtils*. L'argument principal era que l'arquitectura, en un camp expandit d'acció i pensament, pot proporcionar solucions i estratègies innovadores per fer front a problemes urgents d'escassetat, contaminació i desertificació a nivell local i global. <https://fertilefutures.pt/en/>
- ²⁹ Michel Serres, *El contracte natural* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998), 34.
- ³⁰ "ELS 17 OBJECTIUS", Nations Unides, Departament d'Afers Econòmics i Socials Desenvolupament Sostenible, <https://sdgs.un.org/goals>.
- ³¹ Aldo van Eyck, *Writings (Vol. 2). Collected Articles and Other Writings 1947-1998* (Amsterdam: SUN, 2008), 200. Text original publicat a Aldo van Eyck, "Verhaal van een Andere Gedachte (La història d'una altra idea)", *Forum*, núm.7 (1959).
- Decree-Law No. 166/2008, 22 August, and Decree-Law No. 239/2012, 2 November, by which the entire REN delimitation process is now directly enabled by the Regional Coordination and Development Commissions (CCDR).
- ¹⁷ By Order No. 5185/2013, 2 April, of the Regional Coordination and Development Commission (CCDR) of Alentejo, at the proposal of the Municipality of Grândola.
- ¹⁸ By Order No. 12212/2014, 3 October, ratified by Order No. 6550/2015, 12 June, of the Regional Coordination and Development Commission (CCDR) of Alentejo, at the proposal of the Municipality of Alcácer do Sal.
- ¹⁹ Council Directive 92/43/EEC, 21 May.
- ²⁰ Council Directive 79/409/CEE, 2 April.
- ²¹ According to 2022 statistics, 62 SPA and 108 SCI. <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/dashboards/natura-2000-barometer>
- ²² Both classified by the Portuguese Council of Ministers Resolution No. 142/97, 28 August.
- ²³ Decree-Law no. 285/2007, 17 August.
- ²⁴ Implemented by Regulatory Decree No. 26/93, 27 August, for the municipalities of Alcácer do Sal, Grândola, Santiago do Cacém, Sines and Odemira, that defined 6 ADT, of which ADT1 – Tróia, divided in 9 UNOP, ADT3 – Carvalhal, ADT4 – Fontainhas and ADT5 – Melides, located in Grândola, and ADT2 – Comporta, in Alcácer do Sal.
- ²⁵ Approved, respectively, by Portuguese Council of Ministers Resolution No. 25/95, 9 April, and Council of Ministers Resolution No. 20/96, 4 March.
- ²⁶ Regulatory Decree No. 26/93, *Diário da República*, 201 (27 August), 4538.
- ²⁷ "Comporta Links" (365ha), "Comporta Dunes" (551ha), "Herdade do Pinheirinho" (200ha) and "Costa Terra" (250ha).
- ²⁸ Focusing on seven distinct hydro-geographies highly impaired by anthropocentric pressure – the Tâmega Basin, the International Douro, the Middle Tagus, the Alqueva Dam, the Irrigation Perimeter of Mira River, the Sete Cidades Lagoon and Madeira's streams –, a new generation of architects, in close collaboration with other areas of knowledge, was challenged to propose alternative models for a more sustainable, healthy and equitable tomorrow under the motto *Fertile Futures*. The main argument was that architecture, in an expanded field of action and thought, can provide innovative solutions and strategies to deal with pressing issues of scarcity, contamination and desertification at a local and global level. <https://fertilefutures.pt/en/>
- ²⁹ Michel Serres, *The Natural Contract* (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998), 34.
- ³⁰ "THE 17 GOALS," United Nations, Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/goals>
- ³¹ Aldo van Eyck, *Writings (Vol. 2). Collected Articles and Other Writings 1947-1998* (Amsterdam: SUN, 2008), 200. Original text published in Aldo van Eyck, "Verhaal van een Andere Gedachte (The Story of Another Idea)", *Forum*, no.7 (1959).
- ³² "GOALS."

- ³² "OBJECTIUS".
- ³³ Manuel Gausa, "Cap a una costa intel·ligent," *El País* (1 de setembre de 2007), 13.
- ³⁴ Gausa, "intel·ligent," 13.
- ³⁵ Xavier Martín and Anna Martínez, *Manual de Bones Pràctiques: Accions Arquitectòniques en els Càmpings* (Barcelona: IAM-IAR/La Salle-URL, 2019).
- ³⁶ Xavier Martín, Anna Martínez i Isabela de Rentería, "La integració dels càmpings en paisatges culturals: actuacions arquitectòniques a la costa catalana, Espanya", *Sostenibilitat* 12, núm. 16 (agost 2020), 6499-24.
- ³⁷ Representant només el 20% de la superfície urbanitzada permesa pels Plans Parcial (PP) per a UNOP 7 i 8.
- ³⁸ "El jutge ordena aturar els treballs al complex de luxe de la filla del fundador de Zara a Troia, però continuen", *CNN Portugal*, 2 de març del 2023, <https://cnnportugal.iol.pt/na-praia/troia/juiza-manda-parar-obras-no-resort-de-luxo-da-filha-do-fundador-da-zara-em-troia-mas-elas-continuum/20230302/64005a450cf2cf9224fb7d54>
- ³⁹ "Ferrado na Comporta", encapçalat per José António Sousa Uva, José Freneso i Sandra Ortega.
- ⁴⁰ . El pla concreta 6 mesures per al sector turístic: utilitzar aigua regenerada en camps de golf; substituir les espècies de gespa de clima fred per altres de clima càlid als camps de golf, que són de menor consum d'aigua i més eficients en l'ús de l'aigua; reduir les zones verdes regades en hotels i urbanitzacions turístiques; implementar una plataforma de monitoratge del consum en els desenvolupaments turístics; promoure l'adhesió al programa AQUA+ Hotels amb l'objectiu d'estimular i premiar l'eficiència hídrica del sector; Promoure l'aplicació de bones pràctiques per a la construcció sostenible dels desenvolupaments turístics (obra nova, reconversió, requalificació). https://participa.pt/contens/consultationdocument/PlanoEH_Alent_Vol_II_Fichas_V18_.pdf
- ⁴¹ De l'òpera de 1935 *Porgy and Bess*, "Summertime" va ser composta per George Gershwin, amb lletres de DuBose Heyward i Ira Gershwin. [https://en.wikipedia.org/wiki/Summertime_\(George_Gershwin_song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Summertime_(George_Gershwin_song))

³³ Manuel Gausa, "Hacia una costa inteligente," *El País* (1 September 2007), 13.

³⁴ Gausa, "inteligente," 13.

³⁵ Xavier Martín and Anna Martínez, *Manual de Bones Pràctiques: Accions Arquitectòniques en els Càmpings* (Barcelona: IAM-IAR/La Salle-URL, 2019).

³⁶ Xavier Martín, Anna Martínez and Isabela de Rentería, "The integration of Campsites in Cultural Landscapes: Architectural Actions on the Catalan Coast, Spain," *Sustainability* 12, no. 16 (August 2020), 6499-24.

³⁷ Representing only 20% of the urbanized area allowed by the Partial Plans (PP) for UNOP 7 and 8.

³⁸ "Juíza manda parar obras no resort de luxo da filha do fundador da Zara em Tróia, mas elas continuam," *CNN Portugal*, March 2, 2023, <https://cnnportugal.iol.pt/na-praia/troia/juiza-manda-parar-obras-no-resort-de-luxo-da-filha-do-fundador-da-zara-em-troia-mas-elas-continuum/20230302/64005a450cf2cf9224fb7d54>

³⁹ "Ferrado na Comporta", headed by José António Sousa Uva, José Freneso and Sandra Ortega.

⁴⁰ The plan specifies 6 measures for the tourism sector: use reclaimed water on golf courses; replace cold-climate grass species with warm-climate ones on golf courses, which are lower in water consumption and more efficient in water use; reduce watered green areas in hotels and tourist developments; implement a platform for monitoring consumption in tourist developments; promote adherence to the AQUA+ Hotels program in order to stimulate and reward water efficiency in the sector; promote the application of good practices for the sustainable construction of tourist developments (new construction, conversion, requalification). https://participa.pt/contens/consultationdocument/PlanoEH_Alent_Vol_II_Fichas_V18_.pdf

⁴¹ From the 1935 opera *Porgy and Bess*, "Summertime" was composed by George Gershwin, with lyrics by DuBose Heyward and Ira Gershwin. [https://en.wikipedia.org/wiki/Summertime_\(George_Gershwin_song\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Summertime_(George_Gershwin_song))

Bibliografia

Bibliography

- Alves, V. "Palmares Ocean Living & Golf and the Magician's Trick." *JA*, no. 263 (març de 2023).
- Eyck, A. van. *Writings (Vol. 2). Collected Articles and Other Writings 1947-1998*. Amsterdam: SUN, 2008.
- Gausa, M. "Hacia uma costa inteligente." *El País*, 1 de setembre, 2007.
- Iribas, J. M. "Benidorm, Instructions for use." In *Costa Ibérica: Upbeat to the leisure city*. ed. MVRDV. Barcelona: Actar, 2000.
- Iribas, J. M. "Evolución de las rutinas del espacio: las diferentes tipologías turísticas." En *Arquitectura Moderna y Turismo: 1925-1965, IV Congreso Fundación DOCOMOMO Ibérico*. Valencia: Fundación DOCOMOMO Ibérico, 2003.
- Lobo, S. *Arquitectura e Turismo: Planos e Projetos. As cenografias do lazer na costa portuguesa, da 1.ª República à Democracia*. Tesis doctoral. Coimbra: Unoiversitat de Coimbra, 2013.